

DEÁK ERNŐ

A bennünk élő Arany János (1817-1882)

*S mi vagyok én, kérded. Egy népi sarjadék,
Ki törzsömmek élek, érette, általa,
Sorsa az én sorsom s ha dalra olvadék,
Otthon leli magát ajakimon dala.*
(Válasz Petőfinek)

Ellentétek keresésekor szeretünk párosítani: a XIX. században a magyar történelemből két szembetűnő példa is akad erre, az egyik a Széchenyi – Kossuth kettős, a másik a Petőfi – Arany páros. Érdeemes számba venni megosztottságunkban: nem csupán kívülről, de belülről is sikerült egymással szembe állítani két jeles férfiút Széchenyi és Kossuth személyében (nem csupán az utókor szemében), Petőfi és Arany esetében viszont az alkatbeli ellentétek párosítása áll fenn a kölcsönös vonzás jegyében. Petőfi a lobogó lángolás, Arany a csendes szomorkás tünődés, természetesen hozzágondolva, hogy míg Petőfinek 26 évesen nem állt módjában a „váltás”, addig Aranyra még krisztusi kor állt rendelkezésére, hogy Segesvár – Világos – Arad tragédiájából kiérlelődjön benne a szinte nemzeti betegségként emlegetett búskomorság. Végül ugyan leánya halála meg egész sor testi nyavalya is ebbe a zsákutcába kényszerítette, mégis maradt benne eredeti kettősségéből adódóan a szerény élcélődéstől egészen a maró gúnyolódásig vígkedélyűségből fakadó, feloldódó bölcsesség.

Arany Jánost elmélkedően olvasva, tanulmányozva nem csupán a belénk oltott nyelvi fordulatok élednek fel, leírásainak, jellemzéseinek klasszikus szépsége, hanem a magyar nyelv gazdagításának élménye is feldereng újból. Olyannyira, hogy *folyton az kísért, vajon a nép nyelvéből átvett kifejezések közvetítőjét, vagy pedig népi gyökerekből táplálkozó teremtőerejét kell látnunk benne?* Közhely, hogy közép-európai térségünkben a politikai kibontakozás csonkaságából kifolyólag az irodalom vállalta és vitte előbbre a nemzeti tudat alakítását, a politikai eseményekkel ötvöződve ezért mai gondolkodásunk, lelkületünk gyökerei mindenekelőtt a reformkorból kinőtt szabadság-, ill. függetlenségi mozgalmakra nyúlnak vissza. *Az aranytollú költő születésének 200. évfordulója alkalmul kínálkozik arra, hogy politika, társadalom, egyén és közösség összefonódását történetesen Arany János költészetén, gondolkodásmódján, lelkületén keresztül mérlegeljük.* Verseit böngészve garmadával lehet jegyzetelni az olyan kifejezéseket, szófordulatokat, amik az irodalomból átmentek a köznyelvbe, legalábbis az iskolai oktatáson keresztül, és akiket megérintett ez a nyelvezet, világ, mindennapi életükben is éltek, élnek olyan mondásokkal, amik mára egyre másra elfelejtődnek. Természetesen fordítva is áll ez: milyen mértékben emelte irodalmi szintre a nép nyelvezetét, gondolkodásmódját? A mai magyar nyelvre vonatkozóan a nyelvészológusok a megmondhatóí, mik az ilyen jellegzetességek, és közülük hány vezethető vissza Arany Jánosra, ill. a költő közvetítésével öröklődtek ránk.

A nagy mester előtt meghajolva, nézzünk csak néhány sajátosságot, ami akár szólásmondásként, akár nyelvi sajátosságként bennünk él, bár ezzel a megközelítéssel ugyancsak csinján kell bánnunk. Különösképpen azokra gondolva, akik a magyar nyelvközösségen kívül élnek, s nincs módjukban nyelvünk ápolása napi szinten. Őket viszont nem árt felvilágosítani, felhívni a figyelmüket mindarra, ami nyelvünkben nem csupán szavakban, mondatokban jut kifejezésre, hanem azok tartalma úgyszintén lényegbevágóan fontos. Tudható, hogy **a nyelv korántsem kizárólag kommunikációs, az emberi érintkezés eszköze, hanem gondolatokat és érzelmeket tartalmazó tárház.** A hanghordozástól a szavak kiválasztásáig mi mindent hoz mozgásba! Gondoljunk csak arra, amikor valaki figyelmezteti sértető vitatársát, válogassa meg szavait.

Tóth Béla *A szállóigék lexikona* (1906) gyűjteményét véve kalauzul összesen 62 Aranymondásra akadtam a magyar részben, és ez nem kis eredmény. Lássunk azonban közvetlen a versekből vett példákat, mennyire bennünk van, közel áll hozzánk: *Száll a madár ágrul ágra / Száll az ének szájrul szájra.* (Buda halála, 1863), vagy *Mindenki gyanús nekem, aki él* (Tetemre hívás, 1877); *Egyszer volt egy leány, /Ki csak játszott a legénnyel / Mint macska szokott az egérrel!* (u.i.). *Nem mese ez gyermek, így feddi az apja* (Családi kör, 1851). *Istenem,/ Istenem,/ Mért nem adál szárnyat,/ Hogy utolérhetném/ Az anyai vágyat* (Mátyás anyja, 1854). *Egyszer esett, mondják, kutyavásár Budán* (Nagyidai cigányok, I., 1, 1851). Ma is él még a kényszeredett belenyugvás kifejezéseként: *No de sebaj, több is veszett Mohácsnál* (Elesett a Rigó lovam patkója, 1856).

Nem csak emlékkönyvbe szokták írni, de **emelkedettebb megfogalmazásban is használatos egyes szentencájának idézése.** Álljon itt néhány ilyen bölcsessége: *Mert szegénynek drága kincs a hit,/ Túrni és remélni megtanít* (Fiamnak, 1850); *Nemes önbizalom, de ne az önhietség,/ Rúgói lelkedet nagy célra feszítsék:/ Legnagyobb cél pedig, itt e földi létben/ Ember lenni mindég, minden körülményben* (Domonkos napra, 1851). Ugyancsak itt olvasható életre szóló útmutatásul manapság is, végzős diákok ballagási jelmondataként: *Előtted a küzdés, előtted a pálya,/ Az erőtlen csügged, az erős megállja./ És tudod: az erő micsoda? - Akarat,/ Mely előbb vagy utóbb, de borostyánt arat.* Széchenyit méltatva írta: *Nem hal meg az, ki milliókra költi/ Dús lelke kincsét, ámbár napja múlt* (Széchenyi emlékezete, 1860).

A **nemzetkarakterológia** tanulmányozásakor Arany János szemüvegén keresztül ismerhetünk önmagunkra nem egy jellemzésében. Toldi megmintázásával egész sor olyan tulajdonságot ruházott rá, ami, ha nem is arisztokrata vagy polgári, de népi tekintetben megfelel a magyar ember típusának. Toldi Miklós nem csupán nagyerejű ifjú, hanem bátor is: embor volt a gáton, igaz, a költő korában sem termelt párja hetedhét országban. Miklós türelmes, úgy tesz, mintha fel sem venné az élcelődést, ha azonban hirtelen fellángol haragja, nem gondolja meg, hol áll meg, kit hogyan talál meg az elhajított malomkő. Vitézi tettei összegzésében is kiemeli Arany:

**Senki sem állhatott ellent haragjának,
De ingét is odaadta barátjának,
S ha nem ellenkedett senki az országgal,
Örömet tanyázott a víg cimborákkal.**

Milyen hát a magyar ember? – kérdezhetnénk újfent. Semmiesetre sem olyan, amilyenek Mindszenty Gedeon festette meg telistele idalizáló túlzásokkal. Annál valóságosabbak Arany János megfigyelései. Mielőtt két frappáns összehasonlítással élnénk, álljon itt a Családi kör (1851) meghitt világa. Túlzásoktól mentes leírás, igaz, csupán egyetlen estéről szól, tehát téves lenne az általánosítás. Mégis találó az apa közös étkezésre szólító megállapítása: *Jobb ízű a falat, ha mindnyájan esznek.* Általános szokásra enged következtetni ugyancsak az étkezéssel kapcsolatosan: *Szavuk sem igen van azalatt, míg esznek,/ Természete ez már magyar embereknek.* Előfordul ma is az oktató megjegyzés arra, aki nem tudja tartani a száját: a magyar ember evés közben nem beszél. Ha már magyar, lássuk Toldi típusát tovább alakítva Bolond Istók második énekében (1873):

**A szőlős gazda is, az egyszeri,
Magánkívül s őrzöngve kacagott fel,
Látván, hogy szőlejét a jég veri,
Dorongot ő is hirtelen kapott fel,
Paskolni kezdé, hullván könnyei:
„No hát, no!” így kiált; „én uram isten!
Csak rajta! hadd lám: mire megyünk ketten!”**

Kissé tömörebben használatos mondásként ez a jellemzés: Hadd lám Uramisten, mire megyünk ketten! Mert veszély idején, ahelyett, hogy mentenénk, ami menthető, önmagunk is besegítünk a kártevésben: ha már vesztesre állnak dolgaink, gondoskodunk róla, hogy minden elvessen.

Arany János ezt a „nemzetvesztő” hozzáállást, hangulatot örökítette meg az 1851-ben írt *A nagyidai cigányok* című vígeposzában. Hosszabb elemzés helyett inkább (újbóli) olvasására biztatnék, annyira szívfacsaróan tanulságos. A történeti anekdótára épülő mű ugyan a cigányság várvédelmét írja le, csak hogy a legtöbb jellemzés egyben a magyarokra (is) illik. Két évvel Világos után ilyen „eszélős” alkotással igyekezett megszabadulni Arany János a szabadságharc traumájától. A kortársak értették is, meg nem is, mi volt a célja a cigányok „hőstettének” megörökítésével, pedig a kesernyés cinizmus tele van áthallással. A mű alkotóját se hagyta nyugton, ezért érthető, hogy több mint két évtized után szükségét érezte a színvallásnak. A már említett Bolond Istókban mintegy lerántja a leplet, felfedve:

**Igy én, a szent romon, emelve vádat
Magamra, a világra, ellened:
Torzulva érzém sok nemes hibádat,
S kezdék nevetni, a sírás helyett;
Rongy mezbe burkolám dicső orcádat,
Hogy rá ne ismerj, és zokon ne vedd:
S oly küzdelemre, mely világcsoda,
Kétségb' esett kacaj lón Nagy-Ida.**

A nemzeti hibákat, bár a cigányokra ruházva költői köntösben, de tételesen is megfogalmazza ugyanitt:

**Rajongva túnt elém a sátrak népe:
A vajda Csóri, a nagy álmodó,
Ki maga alszik egy nemzet nevébe'
Álmában újabb, szebb hont alkotó;
S hogyan koppasztja, mely még nincs kezébe',
Madarát a többi por-puffogató;**

**Dicsőséget szomjaznak minden áron,
De, ha nem kell vér, olcsón is veszik;
Ritka dolog, hogy egyetértsen három;
A holnapot ma bízvást megeszik**

**Tudom, bevallom gyöngeségemet;
Nem dolgozom, csak ha valami hajt;
Egyébkor lusta mélabú temet,
Mely elefántnak néz szúnyognyi bajt,
(Ámbár nagyobb is ért biz' engemet)
S nem tagadom meg a keleti fajt,
Mely ópium-gőz, latakia s ambra
Illat között vár - vár a sült galambra.**

Sírva vigadás, vad gúnyolódásba menekülve siratja el a költő a szabadságharcot. Ez is amolyan magyar alkatra vall. *Mert akár akaratlanul is Arany költészete arra készlet, hogy művein keresztül nyerjünk betekintést a néplélekbe, aminek ő nyelvében kifejezője, személyiségében hordozója volt.* Habár egy nép lelkülete nem változik meg egyik nemzedékről a másikra. Az életmód változásával módosulnak, vagy egyenesen feledésbe mennek korábbi szokások, a reformkor, illetve a szabadságharc óta eltelt több mint másfél évszázad kihívásai, tragédiái, nagyban próbára tették lelkületünket.

Kérdés, Toldi költögetéséhez hasonlóan, XIX. századi elődeink, ha felidézzük őket, és eljönnének közénk, vajon mennyire ismernék fel magukat XXI. századi utódaikban?